

Тарнавська Н., Вознюк О. Дослідження сучасного стану впровадження інклюзивної парадигми в освітній простір дошкільної і початкової освіти України // Нові технології навчання: збірник наукових праць / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». К., 2019. Вип. 92. 324 с. – С. 281-286

УДК 159.922.73

Наталія Тарнавська

кандидат психологічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0001-5673-9443

доцент кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна
n.tarnavski1@gmail.com

Олександр Вознюк

доктор педагогічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-4458-2386

професор кафедри англійської мови з методиками викладання в дошкільній та початковій освіті
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна
alexvoz@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПАРАДИГМИ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЧАТКОВОЇ ОСВИТИ УКРАЇНИ

Окреслюються сучасні науково-методичні пошуки щодо створення інклюзивного середовища у сфері дошкільної і початкової освіти, в якому пріоритетним має бути особистісне зростання дітей, в тому числі, дітей з інвалідністю, що передбачає їх успішну адаптацію до соціуму через вирішення складних проблем життєдіяльності, досягнення індивідуальних і суспільних цілей.

Стаття містить результати та аналіз анкетування педагогів закладів дошкільної та початкової освіти з різних регіонів Житомирської області, що проводилось в 2018 році під час роботи Літньої школи у рамках реалізації італійсько-українського проекту співробітництва “Дошкільні заклади та відносини між родиною, суспільством та навчальним закладом щодо дітей з особливими потребами від 0 до 6 років у Житомирському регіоні – Україна” та роботи щорічної (з 2016 року по теперішній час) італійсько-української школи (засновник: професор Університету Парми Дімітріс Аргіропулос) за партнерської участі Університету Парми, Громадської організації ISCOS Емілія Романья, Регіонального управління Емілія Романья (Італія), Житомирського державного університету імені Івана Франка. На основі результатів дослідження здійснено аналіз деяких труднощів щодо впровадження інклюзивної парадигми в освітній простір України. Аналіз результатів діагностування педагогів дозволив як диференціювати три категорії педагогів відповідно їх ставлення до впровадження інклюзивної парадигми в освітній простір України, так і виявити, що педагоги трьох груп вказують на труднощі у взаємодії, комунікації, організації спільної діяльності між дітьми інклюзивних груп закладів дошкільної і початкової освіти.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, спілкування, взаємодія учасників освітнього процесу, потреба у спілкуванні, психологічна близькість, аффіліація.

Тарнавская Наталья, Вознюк Александр. Исследование современного состояния внедрения инклюзивной парадигмы в образовательное пространство дошкольного и начального образования Украины

Очерчиваются современные научно-методические поиски по созданию инклюзивной среды в сфере дошкольного и начального образования, в котором приоритетным должен быть личностный рост детей, в том числе, детей с инвалидностью, предусматривающий их успешную адаптацию к социуму через решение сложных проблем жизнедеятельности, достижение индивидуальных и общественных целей.

Статья содержит результаты и анализ анкетирования педагогов учреждений дошкольного и начального образования из разных регионов Житомирской области, проведенного в 2018 году во время работы Летней школы в рамках реализации итальянско-украинского проекта сотрудничества “Дошкольные учреждения и отношения между семьей, обществом и учебным

заведением в отношении детей с особыми потребностями от 0 до 6 лет в Житомирском регионе - Украина” и работы ежегодной (с 2016 года по настоящее время) итальянско-украинской школы (основатель: профессор Университета Пармы Димитрис Аргиропулос) при партнерском участии Университета Пармы, Общественной организации ISCOS Эмилия-Романья, Регионального управления Эмилия-Романья (Италия), Житомирского государственного университета имени Ивана Франко. На основе результатов исследования проведен анализ некоторых проблем по внедрению инклюзивной парадигмы в образовательное пространство Украины. Анализ результатов диагностики педагогов позволил как дифференцировать три категории педагогов в соответствии с их отношением к внедрению инклюзивной парадигмы в образовательное пространство Украины, так и обнаружить, что педагоги трех групп указывают на трудности во взаимодействии, коммуникации, организации совместной деятельности между детьми инклюзивных групп учреждений дошкольного и начального образования.

***Ключевые слова:** дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, общение, взаимодействие участников образовательного процесса, потребность в общении, психологическая близость, аффилиация.*

Актуальність проблеми. У сучасному українському суспільстві в ситуації освітніх реформ, пов'язаних, у першу чергу, з впровадженням в освітню галузь інклюзивної парадигми, у громадян формується прагнення до політичних і соціальних змін, демократичних перетворень. На часі є актуальним пошук інструментів реалізації інклюзивної практики та залучення всіх суб'єктів освітнього процесу загальнолюдських цінностей, формування у членів суспільства справедливого ставлення до людей з інвалідністю, які б мали перспективу щодо успішної самореалізації і достойного життя, виявляли почуття власної гідності та впевненості у завтрашньому дні, використовували власні ресурси і компенсаторні можливості в процесі навчання, професійному житті. Мова йде, перш за все, про еволюційний перехід, коли повага до волі більшості поєднується з правом кожного члена суспільства мати активну життєву позицію, захищати свої інтереси, виражати свою волю, кооперуватися з іншими людьми для досягнення спільних цілей. У зв'язку з активними інклюзивними перетвореннями в освіті, соціальному житті, прояви нетерпимості, ворожості у стосунках між людьми поступово зникають, адже такі процеси пов'язані з розділенням, ексклюзивією і є неприпустимими в сучасних умовах.

При цьому, як зазначає Джованна Барберіс, голова представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, багато родин з дітьми з інвалідністю стикаються з труднощами в забезпеченні належного догляду за дітьми через відсутність необхідних послуг та соціальної підтримки. Коли система соціального захисту не працює, діти часто втрачають свої родини. Тому важливо, щоб громади та уряд вживали заходи для розвитку в Україні інклюзивного середовища для найбільш вразливих дітей.

За таких умов перед людьми відкриваються нові можливості домовлятися між собою, знаходити компроміси, бути соціально активними, впливати на владу, будувати соціальні інститути, громадянське суспільство. З розвитком громадянського суспільства відбувається консолідація суспільних сил на базі нових суспільних цінностей.

При цьому впровадження і реалізація інклюзивної освіти в Україні не є одноразовим актом, а процесом довготривалим, що торкається різних соціальних сфер і соціальних інститутів. Рушійними силами змін, що стосуються інклюзії та формування нових ціннісних орієнтацій, виступає інтелектуальна еліта, реформаторськи налаштована частина суспільства, громадські діячі, активісти, волонтери, батьки, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміна освітньої парадигми активізує наукові пошуки щодо проблем інклюзії у контексті соціальних інституцій та освітньої галузі. В Україні зазначеними проблемами займаються багато науковців (Л. С. Вавіна, О. В. Гаврилов, Ю. В. Галецька, О. В. Гармаш, А. А. Колупаєва, М. П. Матвеева, Н. Д. Мацько, Т. В. Сак, О. П. Хохліна, І. В. Червонець), аналіз досліджень яких свідчить про особливу увагу наукового співтовариства до освіти дітей з інвалідністю в Україні, зокрема, до шляхів реформування та оптимізації освітніх систем на основі розвитку інклюзивної освіти [3]. На думку українських та зарубіжних науковців-інклювістів (Т. Бут, Д. Деплер, В. Засенко, А. Колупаєва, Д. Лупарт, Т. Лореман) інтеграція у контексті інклюзивних процесів постає противагою сегрегації й позначає перехідний етап розвитку інклюзивної парадигми. Так, Т. Бут зауважує, що освітяни та соціальні працівники повинні зробити систему освіти достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різнобічним запитам людей. І якщо ми розуміємо інклюзію як трансформацію, ми маємо докорінним чином змінити наше ставлення до

різноманіття людської спільноти, що існує в освітній системі [2, с. 8].

Як засвідчує аналіз педагогічних джерел, сучасні науково-методичні пошуки в системі освіти, у тому числі в дошкільній і початковій освіті, орієнтовані на створення інклюзивного середовища, в якому пріоритетним є особистісне зростання дітей, в тому числі дітей з інвалідністю, що надає їм можливість успішно адаптуватися до соціуму, вирішувати складні питання життєдіяльності, життєтворчості, досягати індивідуальних і суспільних цілей. Часто ці пріоритети науковці і практики розуміють невірно, коли пишуть про те, що головним завданням соціально-педагогічного середовища є набуття дитиною навчальних компетентностей, підготовка до навчання в освітньому закладі. Батьки, в свою чергу, намагаються пришвидшити події, прагнуть раннього дорослішання, випереджального навчання дітей, ігноруючи сучасне розуміння освіти як середовища життєтворчості дітей, а не їх підготовки до життя.

У цьому зв'язку С. Ладивір та І. Карабаєва порівнюють життя людини із будинком: “поверхи – роки життя, кожен поверх – основа для іншого... Не треба намагатися бігти поверхом вище. Всьому свій час. Слід використати можливості цього поверху” [4]. Саме на етапі дошкільного і раннього шкільного дитинства відбувається максимальне розгортання психічних процесів, збагачення ціннісних якостей особистості, для розвитку яких цей віковий період є найбільш сприятливим [1; 3].

При цьому включення в освітній процес дітей з особливими освітніми потребами урізноманітнює соціально-педагогічне середовище, наближає його до реального життя, що сприяє формуванню у педагогічної спільноти стійкого уявлення про те, що люди з інвалідністю постають важливим ресурсом розвитку та функціонування соціуму та наділені рівними правами з іншими членами суспільства. Натомість педагогічні помилки, упередження, стереотипи щодо інклюзивної освіти спричиняють певні труднощі в налагодженні комунікації між дітьми в інклюзивній групі [3]. За таких умов надзвичайно важливим у контексті впровадження інклюзії є збільшення комунікативної активності дітей, стимулювання їх природної потреби спільно міркувати над ігровими завданнями, приймати відповідні рішення, аналізувати, переконувати, обговорювати отриманий результат, що тісно пов'язано зі здатністю дітей бути соціально впевненими та захищеними [1].

На тлі таких педагогічних дій щодо дітей, як жорстка оцінка, завищені очікування, поділ дітей на успішних і тих дітей з особливими потребами, хто має “погані” результати в освітньому процесі, в останніх з'являються внутрішні комплекси та страхи не виправдати сподівань дорослого, зароджуються сумніви, зникає віра у власні сили. Соціальна вразливість дітей з особливими потребами дошкільного та раннього шкільного віку – доволі поширене явище, ознакою якого є своєрідна поведінка, зумовлена тривогою, страхом, збентеженням перед необхідністю виявити самостійність, наважитися на контакт з оточуючими. Цей процес супроводжується розгубленістю, стійким бажанням “заховатися” від проблем, бути непомітним. Дитина втрачає внутрішній спокій, рівновагу та рішучість [1].

Якщо основний результат соціалізації дитини визначається засвоєнням соціальних норм і цінностей у процесі взаємодії з іншими людьми, то така взаємодія не може відбуватися без потреби в афіліації, що виявляє такі дії дитини, як налагодження дружних стосунків, відчуття емоційної близькості, радість щодо спілкування з іншими людьми, життя разом з ними, співробітництво та любов, приєднання до групи [5, с. 234]. Афіліація має завершуватися встановленням дружніх стосунків, симпатією партнерів у спілкуванні. При встановленні контактів співрозмовники налаштовані позитивно, якщо мають надію на порозуміння, гарне ставлення до себе, задоволення від присутності поруч із собою саме цього партнера. Негативне налаштування на взаємодію, особливо у дітей з інвалідністю, пов'язане зі страхом бути неприйнятним, відторгненим. Ці мотиваційні очікування формуються на основі узагальнення попереднього досвіду спілкування з іншими людьми.

Мотиваційні чинники афіліації пов'язані, у першу чергу, з емоційно-психологічною близькістю, що у взаємостосунках характеризується широким спектром переживань в інтегрованому вигляді. Психологічна близькість негативно корелює із взаємодією, яка базується на домінуванні, підкоренні, жорсткій регламентації: чим авторитарнішими є стосунки в родині, тим меншою є психологічна близькість між батьками і дитиною [5].

Нормотипова дитина дошкільного і раннього шкільного віку сприймає своїх однолітків з інвалідністю без упереджень і шукає вербальні і невербальні шляхи взаємодії, навіть якщо у товариша є певні дефіцити, пов'язані з мовленням. У цій ситуації важливим є ставлення педагога і батьків до дитини з особливими освітніми потребами, здатність посилити і підтримати спілкування в інклюзивному дитячому співтоваристві [1-3].

Формулювання цілей статті. У контексті розглянутих проблем впровадження інклюзивної

парадигми в освітній простір дошкільної і початкової освіти України постає надзвичайно актуальним. Відтак, метою нашої статті є дослідження сучасного стану впровадження інклюзивної парадигми в Україні.

Результати дослідження. У процесі реалізації італійсько-українського проекту співробітництва “Дошкільні заклади та відносини між родиною, суспільством та навчальним закладом щодо дітей з особливими потребами від 0 до 6 років у Житомирському регіоні – Україна” (2015-2017 роки) та роботи щорічної (з 2016 року по теперішній час) італійсько-української школи в липні 2018 року був розроблений опитувальник і проведено письмове анонімне опитування 57 педагогів (середній вік 42 роки) з різних областей Житомирської області, які працюють у класичних групах (класах) закладів дошкільної і початкової освіти та мають менше двох років досвіду роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які включені в дитячі колективи. Педагогам були поставлені питання відкритого типу, що передбачали розгорнуту відповідь (до 5-ти речень на кожне).

1) Яке ваше ставлення до інклюзивної освіти? (аргументуйте відповідь).

2) Які труднощі у педагогічній діяльності виникли у вас з появою в групі дитини (дітей) з особливими освітніми потребами? (вказіть причини, що спричиняють виникнення труднощів, аргументуйте відповідь).

3) Які аспекти інклюзивної освіти потребують уваги в умовах створення інклюзивного освітнього середовища в Україні?

Отримано наступні результати опитування щодо трьох категорій педагогів.

47 % (27 педагогів) негативно ставляться до впровадження інклюзивної освіти, вони вважають, що дітям з особливими освітніми потребами необхідно навчатися у спеціальних освітніх закладах, оскільки вони потребують корекції і лікування, а існуюча система освіти з розгалуженою мережею спеціальних шкіл та інтернатних установ не повинна руйнуватися. Аргументуючи відповіді, ця категорія вихователів/вчителів вказує на те, що труднощі в їх роботі спричинені нестачею матеріальних, технічних, інформаційних, методичних ресурсів для прийняття дітей з особливими освітніми потребами, а, відтак, на педагога покладається ще більше обов'язків щодо розробки супровідної документації, виникають труднощі в роботі з батьками здорових дітей, які негативно налаштовані до такого процесу й висловлюються проти того, щоб діти з особливостями розвитку взаємодіяли з їх дітьми, а тому, за таких умов, робота педагога з батьками значно ускладнюється;

33 % (19 педагогів) висловилися помірковано, вони погоджуються із впровадженням інклюзивної освіти за прийнятних для них обставин, умов. Такі педагоги труднощі у своїй діяльності пов'язують з організацією роботи з дітьми, які мають значний ступінь ментального дефіциту, при цьому вказують на те, що не мають спеціальної освіти для роботи з такою категорією дітей і вважають, що таким дітям краще навчатися в спеціальних закладах освіти. При цьому педагоги зазначають, що їм важко налагоджувати взаємодію, дружні стосунки між дітьми групи/класу і дітьми з інвалідністю, організувати навчальну діяльність групи/класу з врахуванням особливих освітніх потреб дітей з інвалідністю. Педагоги вказують також на те, що діти з особливими освітніми потребами не встигають одночасно з усіма засвоїти навчальний матеріал і, з точки зору педагогів, негативно впливають на інших, коли їх нетипова поведінка заважає реалізувати програмні завдання і відволікає інших. Аргументуючи відповідь, педагоги уточнювали, що випадки дезорганізації навчального процесу відбуваються через те, що, приділяючи більше уваги дитині з особливими освітніми потребами, менше уваги дістається іншим дітям групи, що призводить до порушення дисципліни.

20 % (11 педагогів) задоволені впровадженням інклюзивної освіти, вказують на позитивні зміни, пов'язані з включенням дітей з особливими освітніми потребами до класичних груп/класів. Аргументуючи відповіді, педагоги зазначають, що присутність дітей з інвалідністю дозволяє дітям групи отримати новий досвід прийняття однолітків, які мають інші особливості, в них розвиваються такі якості як доброта, чуйність, толерантність до оточуючих, однак активність контактів є низькою. Ці педагоги вказують на труднощі в роботі, пов'язані з активним включенням дитини з особливими освітніми потребами до колективних форм роботи з дітьми під час занять/уроків, на складності адаптації та модифікації завдань, методів, змісту, засобів. Педагоги також зазначають на труднощі комунікації дітей з особливими потребами в різних видах діяльності.

Висновки. Аналізуючи результати опитування, можна констатувати, що кожна з трьох категорій педагогів вказують на труднощі у взаємодії, комунікації, організації спільної діяльності між дітьми інклюзивних груп закладів дошкільної і початкової освіти.

При цьому було встановлено, що реалізуючи інклюзивну освіту, педагогу необхідно спиратися на неповторність кожної дитини з особливими освітніми потребами, на її компенсаторні

можливості і сильні сторони, при цьому такий підхід корисний для усіх дітей навчальних груп [3]. Унікальність і неповторність кожної особистості виявляються в її психофізіологічних особливостях (силі, рухливості, врівноваженості нервових процесів, швидкості реагування тощо); в особливостях відчуттів і сприймання, уваги, мислення, пам'яті, волювої та емоційної сфер, розумової працездатності; в особливостях самосвідомості (самооцінки, рівня домагань, самоконтролю), пізнавальних та особистих інтересів, акцентуацій, спрямованості мотиваційної сфери. Досить важливою є проблема врахування психічних станів особистості, адже процес профілактики щодо дітей з особливими потребами базується на трансляванні психічних станів від вихователя вихованцю і навпаки, при цьому важливим є вміння фахівця створювати у дитини психічні стани відповідно до ситуації, що виникає або запланована вихователем. Педагогічний же аспект репродукується у доборі таких форм і методів впливу на дитину, які б максимально відповідали психічним станам та переживанням у відповідний момент і тим самим справляли б найкращий профілактичний ефект на дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. Київ : Ун-т "Україна", 2010. 561 с.
2. Бут Т. И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль. *Социнклюзия в образовании*. Москва. 2003. С. 17–22.
3. Дімітріс А., Салацька А. П., Тарнавська Н. П., Катинська І. І. Організація інклюзивної освіти в дошкільному навчальному закладі: Навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 202 с.
4. Карабаєва І., Ладивір С. Особливості розвитку уяви у дітей. Київ: Вид-во "Шкільний світ", 2008. 130 с.
5. Хеккхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва : Просвещение, 1986. 408 с.

Tarnavska Natalia, Voznyuk Alexander. Investigation of current state of implementation of inclusive paradigm in educational space of pre-school and primary education in Ukraine.

The modern scientific and methodological researches on creation of an inclusive environment in the field of preschool and elementary education, in which the personal growth of children, including children with disabilities, which provides for their successful adaptation to the society due to solving complex problems of life, achievement of the individual, are outlined public goals.

The article contains the results and analysis of the questionnaire survey of preschool and primary education teachers from different regions of Zhytomyr region, which was conducted in 2018 during the Summer School within the framework of the Italian-Ukrainian cooperation project "Preschools and relations between the family, society and educational institution for children with special needs from 0 to 6 years in Zhytomyr region - Ukraine" and work of the annual (from 2016 till now) Italian-Ukrainian school (founder: professor at the University Parma Dimitris Argyropoulos) with the partnership of the University of Parma, ISCOS Public Organization Emilia Romagna, Regional Office of Emilia Romagna (Italy), Ivan Franko Zhytomyr State University. On the basis of the results of the research, some difficulties in implementing the inclusive paradigm in the educational space of Ukraine were analyzed. The analysis of the results of diagnosing the teachers allowed to differentiate the three categories of teachers according to their attitude to the implementation of the inclusive paradigm in the educational space of Ukraine, and to reveal that the teachers of the three groups point to difficulties in interaction, communication, organization of joint activities between the children of inclusive institutions and institutions. It was found that in the process of implementing the paradigm of inclusive teacher education it is necessary to rely on the uniqueness of each child with special educational needs, on his compensatory opportunities and strengths, since this approach is useful for all children of educational groups. The pedagogical aspect of this process is realized in the selection of such forms and methods of influence on the child that would have the best preventive effect on children with special educational needs.

Keywords: *children with special educational needs, inclusive education, communication, interaction of participants in the educational process, need for communication, psychological intimacy, affiliation.*

REFERENCES

1. Aktual'ni` problemi navchannya ta vikhovannya lyudej z osoblivimi potrebami (2010) [Actual problems of preaching and upbringing people with special needs]: *zb. nauk. pr. K. : Un-t "Ukrayina"* [In Russian]
2. But, T.I. (2003) Politika vklyucheniya i isklyucheniya v Anglii : v ch`ikh rukakh sosredotochen kontrol` [The inclusion and exclusion policy in England: in whose hands control is concentrated]

Soczinklyuziya v obrazovanii. M. 17-22. [In Ukrainian]

3. Di`mi`tri`s, A., Salacz`ka, A. P., Tarnavs`ka, N. P., Katins`ka, G. G. (2016) *Organi`zaczi`ya i`nklyuzivnoyi osviti v doshki`l`nomu navchal`nomu zakladi`* [Organization of inclusive education in a preschool educational institution] : Navchal`no-metodichnij posi`bnik. Zhitomir : Vid-vo ZhDU i`m. G. Franka [In Ukrainian]

4. Karabayeva, G., Ladivi`r, S. (2008) *Osoblivosti` rozvitku uyavi u ditei*. [The peculiarities of the development of imagination in children] K. : Vid-vo «Shki`l`nij svi`t» [In Ukrainian]

5. Heckhausen, X. (1986) *Motivacziya i deyatel`nost`* [Motivation and activity]. M. : Prosveshhenie. [In Russian]